

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1973.3.10>

K. JAANITS

EESTI MESOLIITILISED TULEKIVIST NOOLEOTSIKUD

Kaua aega oli Eesti keskmise kiviaja leiumaterjali hulgas tulekivist nooleotsikute ainsaks esindajaks R. Indreko väljakaevatud ja publitseeritud rootsuga nooleotsik Kundast.¹ Uurijad märkisid selle sarnasust Swidry kultuuri nooleotsikutega², ei saanud aga nii napi materjali põhjal üldiselt ulatuslikumaid järeldusi teha. Pealegi ei olnud võimalik kindlaks teha, kas kõne all olev nooleotsik on Kunda kultuurile iseloomulik või mitte.

Viimase kümne kuni kaheteistkümne aasta jooksul on olukord mõnevõrra muutunud. Siimusaare³ ja Pulli⁴ keskmise kiviaja asulakohtade kaevamistel saadi peale muude leidude ka tulekivist nooleotsikuid. Koos katkenditega ulatub Eesti mesoliitilistest asulatest teada olevate tulekivist nooleotsikute arv praegu 23-ni.⁵ Absoluutse enamiku neist moodustavad rootsuga laastotsikud, mida võib tinglikult jaotada kolme alarühma.

Esimesse alarühma kuulub kuus keskmise suurusega otsikut, nende hulgas ülalmainitud eksemplar Kundast (joon. 1). Viimase harjapoolne laba on servalt retušitud kogu ulatuses, vastaslaba aga vaid rootsu ja teraviku juures. Kirjeldatule üsna lähedased on üks Pulli asulakohalt leitud otsik (joon. 2) ja üks samalt asulakohalt pärinev otsiku katkend (joon. 4). Esimesel neist on üks külgserv suuremas osas ja harja vastaslaba teraviku juures jäetud retušimata. Teisel Pullist leitud nooleotsikul (joon. 3) puudub retušš harjapoolsel labal täiesti, vastaslaba servad aga on retušitud nii rootsu kui ka teraviku juurest. Mõlemad Pullist leitud otsikud ja katkend on Kunda omast tunduvalt õhemad. Tegemist on ka mõninga erinevusega nende kujus. Kui Kunda nooleotsik meenutab võrdlemisi ühtlaselt teraviku suunas kitsenevat kolmnurka, siis Pullist saadud otsikud, eriti viimane (joon. 3), on peaaegu paralleelsete külgservadega, mis kitsenevad järsult alles teraviku lähedal.

Ainsat Siimusaare asulakohalt leitud rootsuga nooleotsikut (joon. 5) ühendab viimati kirjeldatuga retuši puudumine harjapoolsel labal ja nii rootsu kui ka teraviku juurest servalt retušitud vastaslaba. Ta on aga kõigist eespool kirjeldatuist väiksem ja tunduvalt ebakorrapärasema kujuga.

¹ R. Indreko, Die mittlere Steinzeit in Estland. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar (= KVHAA Handlingar), del 66. Stockholm, 1948, joon. 32:1. Lisaks mainib R. Indreko veel ühte katkendit (sealsamas, joon. 32:2), mis arvatakse pärinevat samuti nooleotsikust.

² Sealsamas, lk. 110; П. Н. Третьяков, Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге. М.-Л., 1966, lk. 23.

³ Asub Võrtsjärve põhjakaldal. 1931. aastal kaevati siin R. Indreko, aastail 1961–1964 aga L. Jaanitsa ja Henn Moora juhatusel.

⁴ Asub Sindi lähedal Pärnu jõe paremal kaldal. Alates 1968. aastast on siin kaevatud L. Jaanitsa juhatusel.

⁵ Asuvad ENSV TA Ajaloo Instituudi arheoloogia ja etnograafia sektori (= AI) ja Viljandi Rajoonidevahelise Koduloomuuseumi (= VM) arheoloogilistes kogudes.

Viies nooleotsik, õigemini selle katkend (joon. 6), mis leiti Pulli asulakohalt, paistab olevat teistest laiem ja massiivsem. Tema roots on retušitud, servad aga katkendi järgi otsustades mitte.

Esimesse alarühma kuuluvate otsikute pikkus on 3—4,4, laius 1,1—1,5 ja paksus 0,2—0,4 cm.

Teist alarühma esindab üksainus mitmeharjalisest tulekivilaastust valmistatud väga terava tipuga nooleotsik (joon. 7), mis pärineb samuti Pulli asulakohalt. Seda otsikut iseloomustab ühelt poolt väljaretušitud roots. Harja vastaslabalt on ta teravikupoelses osas kahe kolmandiku ulatuses kaetud pinnaretušiga, mis enamasti kulgeb ristsuunas üle otsiku. Pikkus on tal 3,1 ja laius 0,8 cm, paksus aga ei ulatu üle 0,2 cm. Kõnesolevasse alarühma kuulub võib-olla ka üks samast asulast pärit laastotsiku katkend⁶, mis säilinud teravikupoelses osas vastab täielikult äsjakirjeldatule.

Kolmandasse, mõnevõrra tinglikult moodustatud alarühma kuuluvad Pullist leitud neli suurt rootsuga laastnooleotsikut. Ükski neist ei ole säilinud täiesti tervena. Ka kõige tervemal, suhteliselt õhukesel ja sihvakal, kahel pool rootsu asetsevate mõlemalt labalt retušitud teravate kiskudega teravatipulisel otsikul (joon. 12) on suurem osa rootsust ära murdunud. See otsik paistab silma ka peene, harja vastaslabal pinna retušist moodustunud hammastusega mõlema serva teravikupoelses osas umbes kahe kolmandiku ulatuses otsiku pikkusest. Säilinud katkendi pikkus on 8,9, laius 1,6 ja paksus 0,4 cm.

Sama alarühma kolm ülejäänud nooleotsikut on massiivsemad. Ainult ühte nendest (joon. 8) on pikkuse poolest võimalik võrrelda eelmise otsikuga, kuna kahest ülejäänust on säilinud vaid lühike rootsupoolne osa (joon. 9, 14). Ühel neist on harjapoolse laba üks, teisel kaks serva peenelt retušitud. Kahe rootsud on peaaegu tervenisti ära murdunud, kolmas aga on varustatud õige lühikese, harja vastaslabal poolt retušitud rootsuga. Viimati mainitud otsiku üheks iseärasuseks on ka kiskude täielik puudumine kummalgi pool rootsu, mis ümaralt läheb üle otsikuleheks. Nende otsikute laius on 1,5—1,9, paksus 0,4—0,5 cm.

Peale rootsuga nooleotsikute on Eestist pärineva mesoliitilise leiumaterjali hulgas kolm teistsugust nooleotsikut, kõik Siimusaarelt. Nad on suhteliselt väikesed: pikkus vaid 2,1—2,8, laius 0,8—1,4 ja paksus 0,2—0,5 cm. Esimene neist (joon. 13) on lehekujuline, ümara päraosaga, valmistatud võrdlemisi korrapärasest tulekivilaastust. Ta harjapoolse laba servad on retušitud peaaegu kogu pikkuses, ka teraviku juurest. Vastaslabal on nõrku retuši jälgi ainult ühel serval teraviku ja pära juures. Teine otsik (joon. 10) kujutab endast teravaotsalist pikiharjaga tulekivikildu, millele on peaaegu täielikult alles jäetud tema esialgne kuju. Tema serva on peene retuši abil töödeldud vaid harja vastaslabal teraviku juures ja paaris kohas harjapoolisel labal. Kolmas otsik (joon. 11) on rombikujuline, külg ühe terava otsa juures nõgus. Nõgusus on moodustatud mõlema laba peenelt retušimisega. Vastastipp on harjapoolisel labal töödeldud serva- ja vastaslabal lameda pinna-retušiga.

Ülevaate lõpetuseks tuleks mainida veel 7 laastnooleotsiku katkendi, mis pärinevad Pulli asulakohalt.⁷ Peaaegu eranditult paistab nende näol tegemist olevat otsikute äramurdunud tippudega, mis tõenäoliselt pärinevad Pulli asulakohale iseloomulikest rootsuga laastotsikutest.

Peaaegu kõik Pullist leitud nooleotsikud, nagu samalt asulakohalt saadud muudki tulekiviriistad, on valmistatud läbipaistvast mustjaspruunist, puhuti helehallide laikudega tulekivist. Erandiks on mõned eksemplarid, mis on tehtud heledast kollakas- või sinakas-hallist mitteläbipaistvast tulekivist.⁸ Kunda ja Siimusaare mesoliitilistelt asulakohtadelt leitud tulekivist nooleotsikud on valmistatud pruunikas-, kollakas- või valkjashallist, tihti laigulisest läbipaistmatust madalakvaliteedilisest tulekivist, mida looduslikult esineb Kesks-

⁶ AI 4476 : 209.

⁷ AI 4476 : 29, 171, 246, 259, 260, 497 ja 632.

⁸ AI 4476 : 171, 209, 259 ja 391.

Eestis, kusjuures teda kohati, näiteks Võrtsjärve voorestikul, võib korjata maapinnalt muna-katena, ja mis Eesti keskmise kiviaja asulates on olnud tavaliseks materjaliks.

Pulli keskmise kiviaja asulas esemete valmistamiseks kasutatud mustjaspruuni tulekivi Eestis looduslikult ei esine. Küll aga leidub taolist või sellele väga lähedase värvusega tulekivi mõningal määral Leedus⁹ ja nähtavasti ka Valgevenes, sest mitmetes Loode- ja Põhja-Valgevene hilispaleoliitilistes või mesoliitilistes asulates on heakvaliteediline, peaaegu must tulekivi ainuvalitsev.¹⁰ Musta värvusega tulekivi on kasutanud ka Pihkva oblastis üsna Valgevene piiri ääres paikneva Usvjatõ IV neoliitilise asula elanikud.¹¹ Võimalik, et kuskilt neilt aladelt on pärit ka Pulli asukatel kasutada olnud tulekivi.

Seoses ülaltooduga tuleb siinkohal mainida Võru rajoonist Nõnova kanali piirkonnast juhuleiuna saadud nooleotsikut,¹² mis samuti on valmistatud peaaegu mustast läbipaistvast tulekivist. Kõnesolev otsik sarnaneb väga Pulli asulakohalt leitud pika ja sihvaka nooleotsikuga (joon. 12), on viimast ainult veidi laiem ja hammastuseeta servadega. Pole sugugi võimatu, et ta pärineb mesoliitikumist ja osutab seega Kagu-Eesti asustatusele keskmisel kiviajal. Teisest küljest ei tohi aga unustada, et rootsuga laastnooleotsikud olid Eesti territooriumil kasutusel ka varaneoliitikumis, nagu näitavad leiud Kääpa kiviaja asulakohalt.¹³

Seega pärinevad kõik Eestist teada olevad kindlalt keskmise kiviaega dateeritavad tulekivist nooleotsikud preboreaalsel või boreaalsel kliimaperioodil eksisteerinud asulatest,¹⁴ mida seostatakse Kunda kultuuriga.¹⁵ Peaaegu eranditult on nad rootsuga laastotsikud, mis kuuluvad NSV Liidu Euroopa-osa metsavööndis võrdlemisi laialdaselt levinud nn. hilis-

⁹ R. Rimantienelt 1970. aasta aprillis saadud andmed.

¹⁰ Н. Н. Гурина, Новые мезолитические памятники лесной полосы Европейской части СССР. «Советская археология», 1960, № 1, lk. 126 jj. Selles artiklis peab N. Gurina kõne all olevaid asulakohti mesoliitilisteks. Hiljem on ta nendest kaks — Krumpolevo ja Svitjazi — dateerinud hilispaleoliitikumi. (Н. Н. Гурина, К вопросу о позднепалеолитических и мезолитических памятниках Польши и возможности сопоставления с ними памятников Северо-Западной Белоруссии. Материалы и исследования по археологии СССР (=МИА), 126, М.-Л., 1966, lk. 31, 32). Valgevene arheoloogid ei ole selles küsimuses seni päris kindlat seisukohta avaldanud. (Vt. В. Ф. Исаенко, Археологическая карта Белоруссии. Выпуск I. Минск, 1968, lk. 37, 76).

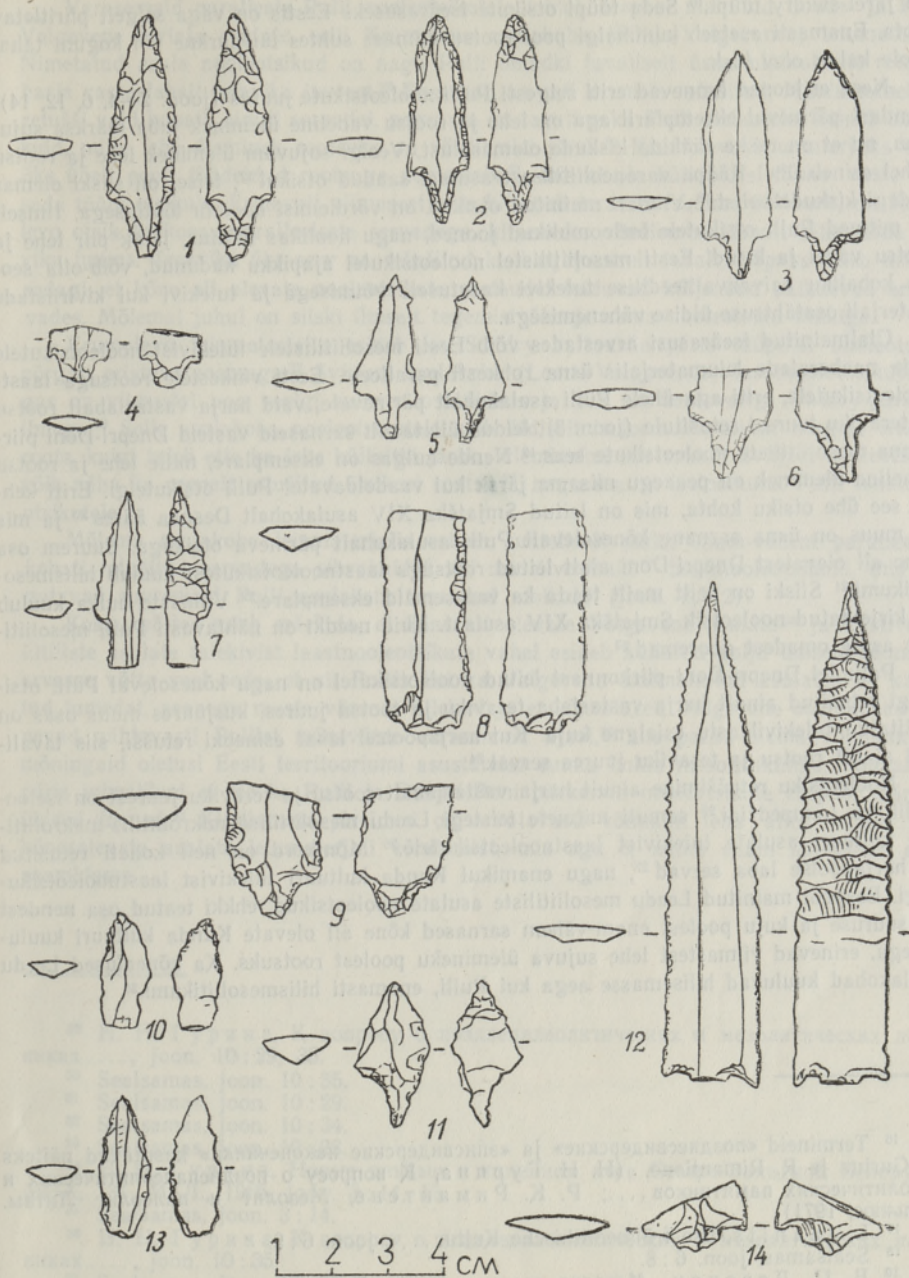
¹¹ А. М. Микляев, Памятники каменного века и периода бронзы в бассейне верхнего течения Западной Двины. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Л., 1971, lk. 10, 11.

¹² Asub Võru Koduloomuuseumis.

¹³ L. Jaanits, Die frühneolithische Kultur in Estland. Rmt.: Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum. Pars II. Helsinki, 1965, joon. 6: 8, 9.

¹⁴ Teatavasti on Pulli kiviaja asula dateeritud preboreaalsesse aega, täpsemalt VIII aastatuhande keskpaika e.m.a. (Л. Янитс, Мезолитическое местонахождение в Пулли. Rmt.: Археологические открытия 1969 года. М., 1970, lk. 338), Kunda Lammasmäe asustuse algus aga VII aastatuhandesse e.m.a., seega juba boreaalsesse kliimaperioodi. (L. Jaanits, Über die Ergebnisse der Steinzeitforschung in Sowjetestland. Finskt Museum, LXXII. Helsingfors, 1965, lk. 42; R. In d r e k o, Die mittlere Steinzeit . . . , lk. 17—38.) Siimusaare keskmise kiviaja asula dateering boreaalsesse aega tuleneb tema paiknemisest voorel, mis nimetatud perioodil kujutas endast keskmise kiviaja küttidele-kalastajatele elamiseks sobivat saart tollaegses Suur-Võrtsjärves, liitus aga veetaseme alanedes kaldaga järgmise, s. o. atlantilise kliimaperioodi alguses. (Л. Ф. Орвику, Новые данные о геологии озера Выртсъярв. ENSV Teaduste Akadeemia Geoloogia Instituudi Uurimused, III. Tallinn, 1958, lk. 283—288, joon. 11: 4.)

¹⁵ Vt. näit. Л. Янитс, Мезолитическое местонахождение в Пулли; Л. Ю. Янитс, Новые данные по мезолиту Эстонии, МИА, 126, lk. 114—123.

Tulekivist nooleotsikuid Eesti mesoliitilistest asulatest. 1 — AI 3359 : 138; 2—4, 6—9, 12 ja 14 — AI 4476 : 199, 432, 638, 391, 110, 91, 48, 355 ja 108; 5 ja 10 — VM 9305 : 1025 ja 385; 11 ja 13 — VM 9365 : 1731 ja 1697.

või järele-swidry tüüpi.¹⁶ Seda tüüpi otsikute iseärasuseks Eestis on väga selgelt piiritletav roots. Enamasti asetseb kummalgi pool rootsu viimase suhtes täisnurkne või koguni tahapoole kaldu olev kisk.

Need erijooned ilmnevad eriti selgesti Pulli nooleotsikute juures (joon. 2—4, 6, 12, 14), Kundast pärineval eksemplaril aga on lehe ja rootsu vaheline üleminek juba märksa sujuvam, nii et on raske rääkida kiskude olemasolust. Veelgi sujuvam üleminek lehe ja rootsu vahel esineb ühel Kääpa varaneoliitilisest asulast saadud otsikul¹⁷, teisel on siiski olemas midagi kiskudetaolist.¹⁸ Viimati mainitud otsikud on võrdlemisi hooletu töötusega. Ilmselt on mitmed Pulli otsikutele iseloomulikud jooned, nagu hoolikas töötlus, järsk piir lehe ja rootsu vahel ja kised, Eesti mesoliitilistel nooleotsikudel ajapikku kadunud, võib-olla seoses kohaliku halvakkvaliteedilise tulekivi kasutusele võtmisega ja tulekivi kui kiviriistade materjali osatähtsuse üldise vähenemisega.

Ülalmainitud iseärasusi arvestades võib Eesti mesoliitilistele tulekivist nooleotsikutele leida naaberlade leiumaterjalis üsna rohkesti paralleele. Eesti väikestele rootsuga laastnooleotsikutele, eriti aga ühele Pulli asulakohalt pärinevale, vaid harja vastaslabalt rootsu ja teraviku juurest retušitule (joon. 3), leidub üllatavalt sarnaseid vasteid Dnepri-Doni piirkonna mesoliitiliste nooleotsikute seas.¹⁹ Nende hulgas on eksemplare, mille lehe ja rootsu vaheline üleminek on peaaegu niisama järsk kui vaadeldavatel Pulli otsikutelgi. Eriti keh-tib see ühe otsiku kohta, mis on leitud Smjatška XIV asulakohalt Desnaa ääres²⁰ ja mis ka muus on üsna sarnane kõnesolevalt Pulli asulakohalt pärineva otsikuga. Suurem osa kõne all olevatest Dnepri-Doni alalt leitud rootsuga laastnooleotsikutest kuulub hilismesoliitikumini.²¹ Siiski on neilt maitl teada ka varasemaid eksemplare.²² Viimaste hulka kuulub ka kirjeldatud nooleotsik Smjatška XIV asulast. Kuid needki on nähtavasti Pulli mesoliitilise asula omadest nooremad.²³

Paljudel Dnepri-Doni piirkonnast leitud nooleotsikutel on nagu kõnesolevalt Pulli otsikuli retušitud ainult harja vastaslabalt teraviku ja rootsu juures, kusjuures muus osas on säilitatud tulekivilaastu esialgne kuju. Kui harjapoolsel labal esinebki retušši, siis tavaliselt ainult rootsu ja teraviku juures serval.²⁴

Nooleotsiku retuššimine ainult harja vastaslabalt rootsu ja teraviku juurest on iseloomulik ka Lampedžiai,²⁵ samuti mitmete teistegi Leedu mesoliitilise mikrolitilise-makrolitilise kultuuri asulate tulekivist laastnooleotsikutele.²⁶ Mõnikord on neil kohati retušitud ka harjapoolse laba servad²⁷, nagu enamikul Kunda kultuuri tulekivist laastnooleotsikutelgi. Eespool mainitud Leedu mesoliitiliste asulate nooleotsikud, ehkki teatud osa nendest on suuruse ja kuju poolest enam-vähem sarnased kõne all olevate Kunda kultuuri kuuluvatega, erinevad viimastest lehe sujuva ülemineku poolest rootsuks. Ka kõnealused Leedu asulakohad kuuluvad hilisemasse aega kui Pulli, enamasti hilismesoliitikumini.²⁸

¹⁶ Termineid «позднесвидерские» ja «эписвидерские наконечники» kasutavad näiteks N. Gurina ja R. Rimantiene. (Н. Н. Гурина, К вопросу о позднепалеолитических и мезолитических памятниках...; Р. К. Римантене, Мезолит и палеолит Литвы. Вильнюс, 1971).

¹⁷ L. Jaanits, Die frühneolithische Kultur..., joon. 6:9.

¹⁸ Sealsamas, joon. 6:8.

¹⁹ В. П. Левенок, Мезолит среднерусского Днепровско-Донского междуречья и его роль в сложении местной неолитической культуры. МИА, 126, joon. 2:6—9 ja 4:5—7.

²⁰ Sealsamas, joon. 2:9.

²¹ Sealsamas, lk. 93 jj

²² Sealsamas, lk. 92.

²³ Sealsamas, lk. 88 jj.

²⁴ Sealsamas, joon. 2:7.

²⁵ Р. К. Римантене, Палеолит и мезолит Литвы, joon. 132:1, 2.

²⁶ Sealsamas, näiteks joon. 112:1, 2; 115:11; 120:1; 126:1; 128:1 ja 135:2, 4.

²⁷ Sealsamas, joon. 112:2; 115:11; 120:1; 126:1 ja 132:2.

²⁸ Sealsamas, lk. 125—152.

Varasemaid paralleele Pulli nooleotsikutele leidub eespool mainitud Loode- ja Põhja-Valgevene kiviaja asulate, eriti Krumplevo asulakoha (Põhja-Valgevenes) leiumaterjalis. Nimetatud asula nooleotsikud on nagu Pulli omadki tavaliselt üsna ulatuslikult retušitud harja vastaslabalt teraviku juurest.²⁹ Enamasti on neil ka roots retušitud. Muidu esineb neil retuši vaid kohati, ainult servadel, nagu see on tavaline ka Pulli otsikutele. Esineb ka otsikuid, mille lehe üleminek rootsuks on võrdlemisi järsk.³⁰ Krumplevo leiumaterjalis on ka üks ühelt poolt töödeldud rootsuga nooleotsik³¹, mis ei ole küll päris täpne vaste Pulli seda tüüpi otsikule. Erinevalt viimasest, mis kitseneb teraviku suunas ühtlaselt, on Krumplevo otsik keskosas paralleelsete servadega, kitsenedes võrdlemisi järsult alles üsna teraviku juures. Teraviku üks serv on retušitud ka harjapoolselt labalt. Lõpuks tuleb märkida sedagi, et kõne all olevate nooleotsikute rootsudel leiduvad küljenõod paiknevad eri servades. Mõlemal juhul on siiski ilmselt tegemist ühe ja sama nooleotsiku tüübiga.

Krumplevo leiumaterjalis esineb ka Swidry kultuurile päris tüüpilisi nooleotsikuid nõrgalt eristuva rootsuga.³² Svitjazi asulakoha (Loode-Valgevenes) laastnooleotsikute hulgas on viimastel aga veelgi suurem osatähtsus ja nad on seal veelgi Swidry-pärasema ilmega.³³ Selle asulakoha nooleotsikutele näib üldiselt iseloomulik olevat nõrgalt eristatav roots, kuigi tuleb ette ka lehe küllaltki järsku üleminekut rootsuks.³⁴ Svitjazi nooleotsikutel võib näha ka peenelt retušitud õhukest rootsu³⁵, nagu see on iseloomulik Pulli laastnooleotsikutele.

Mõlema asulakoha leiumaterjalis esineb suhteliselt pikki, enam-vähem paralleelsete, kohati retušitud servadega sihvakaid³⁶ või massiivsemaid³⁷ laastnooleotsikuid, mis meenutavad suuremaid Pulli asulakohalt saadud otsikuid (joon. 8, 12).

Kokku võttes tuleb märkida, et kõne all olevate Valgevene asulate³⁸ ja Eesti mesoliitiliste asulate tulekivist laastnooleotsikute vahel esineb küllaltki palju ühiseid jooni. Kui arvesse võtta veel seda, et nii Pullis kui ka Valgevene ülalmainitud asulates on kasutatud tumedat, peaaegu musta värvust tulekivi ja et kõnealused Valgevene asulakohad pärinevad nähtavasti Pulli mõnevõrra varasemast ajast,³⁹ siis peaks olema võimalik teha mõningaid oletusi Eesti territooriumi asustamise suuna kohta mesoliitikumis. Võimalik, et päris juhuslikud ei ole ka Pulli ja Dnepri-Doni piirkonna nooleotsikute eespool märgitud ühised jooned.⁴⁰ Kindlamaid järeldusi on arvatavasti võimalik teha alles pärast kogu kõnesolevate asulate leiumaterjali võrdlemist, mis aga ei mahu enam käesoleva artikli raamidesse.

²⁹ Н. Н. Гурина, К вопросу о позднелепалеолитических и мезолитических памятниках . . . , joon. 10:29, 35.

³⁰ Sealsamas, joon. 10:35.

³¹ Sealsamas, joon. 10:29.

³² Sealsamas, joon. 10:34.

³³ Sealsamas, joon. 10:28.

³⁴ Н. Н. Гурина, Новые данные о каменном веке Северо-Западной Белоруссии. МИА, 131. М.-Л., 1965, joon. 3:14, 15.

³⁵ Sealsamas, joon. 3:14.

³⁶ Н. Н. Гурина, К вопросу о позднелепалеолитических и мезолитических памятниках . . . , joon. 10:35.

³⁷ Sealsamas, joon. 10:27.

³⁸ Neile võiks lisada veel Petrovštšina asulakoha (Semjonov Hutor) Põhja-Valgevenes. (Н. Н. Гурина, Новые мезолитические памятники . . . , lk. 129; В. Ф. Исаенко, Археологическая карта Белоруссии, lk. 37).

³⁹ Н. Н. Гурина, Новые мезолитические памятники Vt. ka joonealust märkust 10 käesolevas artiklis.

⁴⁰ Siinkohal tuleb märkida, et R. Indreko on oma viimastes töödes Kunda Lammasmäe ja Doni-Desnaa piirkonna paleoliitiliste asulate kiviinventari võrdlemise põhjal avaldanud arvamust, et Kunda kultuur võiks pärineda, kuigi ehk mitte otseselt, Doni-Desnaa piirkonna paleoliitilistest kultuuridest. (Vt. näit. R. I n d r e k o, Mesolithische und frühneolithische Kulturen in Osteuropa und Westsibirien. KVHAA Handlingar, Antikvariska Serien, 13. Stockholm, 1964, lk. 58—61.)

Tuleb tähendada, et ka käesolevas kirjutises mainitud Usvjatõ mikrorajooni mõnedes leiukohtades, kus puudub keraamika ja mida A. Mikljajev dateerib paleoliitikumi,⁴¹ esineb küllalt selgelt eristatava rootsuga laastnooleotsikuid,⁴² mõnedel neist läheb leht üsna järsult üle rootsuks, kusjuures mõlemal pool rootsu on moodustunud midagi kiskudetaolist.⁴³

Järel-swidry tüüpi rootsuga laastnooleotsikuid on leitud ka Volga-Okaa piirkonna⁴⁴ ja mitmetest käesolevas artiklis mainimata Valgevene mesoliitilistest asulakohtadest.⁴⁵ NSV Liidu Euroopa-osa metsavööndis esines kõnesolevat tüüpi nooleotsikuid kuni mesoliitikumi lõpuni,⁴⁶ kohati kuni varaneoliitikumini,⁴⁷ ja mõnel pool, näiteks Valgevenes, isegi kuni noorema kiviaja lõpuni.⁴⁸ Nende sarnasus Pulli ja Eesti teiste mesoliitiliste asulate vastavate nooleotsikutega on üldiselt mõnevõrra väiksem, kui see oli varem kirjeldatud otsikutel.

Mis puutub Eesti keskmise kiviaja rootsuta laastnooleotsikutesse, siis omavad nad paralleele võrdlemise ulatuslikul alal Ida-Euroopa metsavööndis. Küljenõgususega otsikule Siimusaarelt (joon. 11) leidub vasteid, tõi küll, vaid üsna kaugeid, juba Valgevene hilis-paleoliitikumis, nimelt Grenski asulakoha leiumaterjalis.⁴⁹ Märksa suuremat sarnasust kõne all oleva Siimusaare nooleotsikuga osutavad Volga-Okaa piirkonna mesoliitilistest asulatest pärinevad vastavad otsikud, mis enamasti on lehekujulised ja valmistatud tulekivilaastust.⁵⁰ Kõige täpsemaid vasteid leidub neile aga Leedu keskmise kiviaja mikroliiitilisi-makroliiitilise kultuuri asulates, kusjuures sealsed küljenõgususega nooleotsikud on enamasti rombikujulised⁵¹ nagu Siimusaarelt pärinev eksemplargi. Küljenõgususega lehekujulisi nooleotsikuid tuleb ette ka Valgevene mesoliitiliste asulate leiumaterjalis.⁵²

Kaks Siimusaarelt leitud lehekujulist rootsuta nooleotsikut (joon. 10, 13) kuuluvad lihtsamasse laastnooleotsikute tüüpi, mis on laialdaselt levinud kogu NSV Liidu Euroopa-osa metsavööndis, esinedes mitme ajajärgu asulates hilispaleoliitikumist kuni neoliitikumini.⁵³

*

Kokku võttes võib öelda, et Eesti keskmise kiviaja tulekivist nooleotsikute põhitüübiks on rootsuga laastotsik, mis püsis kasutusel kuni varaneoliitikumini, s. o. kuni kammkeraamika kultuuri hõimude ilmumiseni. Aja jooksul on kõne all olev tüüp teinud läbi teatud muutused. Kui varasemad eksemplariid paistavad enamasti silma hea töötuse, hästi eristatava rootsu ja kiskude poolest kahel pool rootsu, siis hilisematel nooleotsikutel on lehe üleminek rootsuks palju sujuvam ja töötlus on muutunud hooletumaks. Tegemist on NSV

⁴¹ А. М. Микляев, Памятники каменного века и периода бронзы . . . , lk. 6—7, 17.

⁴² А. М. Микляев, Памятники Усвятского микрорайона. Псковская область. Археологический сборник Государственного Эрмитажа, 11. Л., 1969, joon. 2 : 1, 2.

⁴³ Sealsamas, joon. 2 : 2.

⁴⁴ А. А. Формозов, Этнокультурные области на территории Европейской части СССР в каменном веке. М., 1959, joon. 13 : 2, 3, 6, 8—10.

⁴⁵ Очерки по археологии Белоруссии. Часть I. Минск, 1970, joon. 21—24.

⁴⁶ М. Е. Фосс, Древнейшая история Севера Европейской части СССР. МИА, 29. М., 1952, joon. 12 : 3.

⁴⁷ Näiteks eespool mainitud otsikud Käära varaneoliitilisel asulakohalt. (Vt. viide 13.)

⁴⁸ Очерки по археологии Белоруссии, lk. 72—74, joon. 34 : 31.

⁴⁹ В. Д. Будько, Памятники свидерско-гренинской культуры на территории Белоруссии. МИА, 126, joon. 3 : 1—15.

⁵⁰ Л. В. Кольцов, Стоянка у с. Коприно на Верхней Волге. Рмт.: Памятники каменного и бронзового веков Евразии. М., 1964, joon. 2 : 32; Л. В. Кольцов, Бутовская мезолитическая стоянка. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии, 101. М., 1964, joon. 23 : 12; Л. В. Кольцов, Новые раскопки стоянки Елин Бор. МИА, 126, joon. 2 : 26.

⁵¹ Vt. päit. Р. К. Римантене, Палеолит и мезолит Литвы, joon. 120 : 2; 123 : 9 ja 126 : 7.

⁵² Vt. päit. Очерки по археологии Белоруссии, joon. 21 : 16.

⁵³ Vt. päit. Н. Н. Гурина, Оленеостровский могильник. МИА, 47. М.-Л., 1956, lk. 91—95, joon. 54 ja 55; В. П. Левенок, Мезолит среднерусского Днепровско-Донского междуречья . . . , joon. 4 : 1—4; Л. В. Кольцов, Новые раскопки стоянки Елин Бор, joon. 2 : 2, 3; Очерки по археологии Белоруссии, joon. 21—24, 28, 31 ja 34.

Liidu Euroopa-osa metsavööndis laialdaselt levinud nn. järel-swidry tüübiga, kusjuures kõige lähemaid vasteid Eesti mesoliitilistele laastnooleotsikutele leidub nähtavasti Eestist kagu poole jäävate alade hilispaleoliitilistes ja mesoliitilistes asulates.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
6. IX 1972

К. ЯНИТС

КРЕМНЕВЫЕ НАКОНЕЧНИКИ СТРЕЛ МЕЗОЛИТА В ЭСТОНИИ

Резюме

Мезолитические кремневые наконечники стрел встречаются в Эстонии лишь в стоянках пребореального (Пулли) и бореального времени (Кунда, Сиймусааре). Их общее число невелико — 23 экземпляра вместе с фрагментами. В большинстве своем это черешковые пластинчатые наконечники так наз. эписвидерского типа (рис. 1—9, 12, 14). Известны и единичные экземпляры пластинчатых наконечников других типов: листовидные (рис. 10, 13) и ромбовидные с боковой выемкой (рис. 11).

Самое большое количество наконечников (17) найдено в Пулли. Они почти все изготовлены из высококачественного кремня черно-коричневого цвета, как и остальной каменный инвентарь этой стоянки. Такой кремь на территории Эстонской ССР в природных условиях не встречается, местонахождения его, по-видимому, встречаются на территории Литовской и Белорусской ССР. Высококачественный, почти черный кремь является, как известно, единственным видом кремня в некоторых позднелеолитических и мезолитических стоянках северной и северо-западной Белоруссии. Возможно, именно оттуда и получали кремь обитатели мезолитической стоянки в Пулли.

Наконечники из Кунда и Сиймусааре изготовлены из местного кремня невысокого качества, обычного для мезолитических стоянок Эстонии.

Кремневые пластинчатые наконечники стрел с черешком встречаются и в инвентаре раннелеолитической стоянки Кяэпа (в юго-восточной Эстонии). Это дает некоторое основание предполагать, что кремневые наконечники эписвидерского типа употреблялись на территории Эстонии в течение всего мезолита до раннего неолита включительно, т. е. до появления племен с гребенчато-ямочной керамикой.

Найденные в Эстонии эписвидерские наконечники отличаются особенно четко выделенным черешком. Это в первую очередь характерно для наконечников из Пулли. Наконечники стрел из более поздних стоянок (Кунда, Сиймусааре, раннелеолитическая стоянка в Кяэпа) имеют по сравнению с пулльскими менее четко выделенный черешок. Они обработаны несколько хуже, что может быть связано с применением обитателями этих стоянок местного кремня вместо привозного, а также с общим уменьшением роли кремня как материала для изготовления орудий.

Самые близкие аналогии наконечников эписвидерского типа Эстонии встречаются, по-видимому, в некоторых позднелеолитических и мезолитических стоянках Северной Белоруссии и Псковской области (Крумплёво, Свитязь, Петровщина, некоторые бескерамические местонахождения Усвяцкого микрорайона). Достаточно обоснованные выводы относительно направления, откуда шло заселение территории Эстонии в мезолите, возможны, вероятно, только на основе сравнения полных комплексов находок, что не входит в рамки данной работы.

Институт истории
Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
6/IX 1972

K. JAANITS

MESOLITHISCHE PFEILSPITZEN AUS FEUERSTEIN IN ESTLAND

Zusammenfassung

In Estland kommen mesolithische Pfeilspitzen aus Feuerstein in den Siedlungen der präborealen (Pulli) und borealen Zeit (Kunda, Siimusaare) vor. Ihre Gesamtzahl ist nicht groß, sie beträgt nur 23 Exemplare, Fragmente mit einbezogen. Größtenteils sind es

gestielte postwiderische Pfeilspitzen aus Feuerstein (Abb. 1—9, 12, 14). Selten kommen auch einzelne blattförmige Pfeilspitzen aus Feuerstein (Abb. 10, 13) und Kerbspitzen von rhombischer Gestalt (Abb. 11) vor.

Auf dem Siedlungsplatz Pulli hat man die größte Anzahl von Pfeilspitzen (17 Exemplare) gefunden. Wie auch das übrige Steininventar der Siedlung, sind fast alle Pfeilspitzen aus schwarzbraunem Feuerstein von hoher Qualität angefertigt worden. Diese Art Feuerstein kommt in Estland nicht vor. Dagegen gibt es Fundstellen ähnlichen Feuersteins wahrscheinlich auf dem Territorium der Litauischen und Belorussischen SSR. Wie bekannt, war der fast schwarze Feuerstein von hoher Qualität in einigen spätpaläolithischen und mesolithischen Siedlungen im Norden und Nordwesten Belorußlands vorherrschend. Es kann möglich sein, daß der Feuerstein der Siedlung Pulli aus dem genannten Gebiet stammt.

Die Pfeilspitzen von Kunda und Siimusaare sind aus dem in den mesolithischen Siedlungen Estlands üblichen örtlichen Feuerstein von schlechter Qualität angefertigt worden.

Gestielte Pfeilspitzen aus Feuerstein gibt es auch unter den Funden aus der frühneolithischen Siedlung Kääpa (im Südosten Estlands). Es kann behauptet werden, daß die postwiderischen Pfeilspitzen aus Feuerstein auf dem Territorium Estlands während des ganzen Mesolithikums und bis ins frühe Neolithikum, d. h. bis zum Erscheinen der Kamm- und Grübchenkeramik-Stämme, in Gebrauch waren.

Die in Estland gefundenen postwiderischen Pfeilspitzen treten durch ihren klar ausgearbeiteten Stiel hervor. In erster Linie ist das für die Pullischen Pfeilspitzen charakteristisch. Bei den Pfeilspitzen der späteren Siedlungsplätze (Kunda, Siimusaare, frühneolithischer Siedlungsplatz von Kääpa) ist der Stiel nicht so klar zu unterscheiden. Die Pfeilspitzen sind auch schlechter bearbeitet worden. Dieses kann dadurch bedingt sein, daß die Einwohner der genannten Siedlungen anstatt des eingeführten Feuersteins einheimischen gebrauchten, aber auch durch die allgemeine Bedeutungsabnahme des Feuersteins als Gerätematerial.

Die nächsten Entsprechungen der estnischen postwiderischen Pfeilspitzen finden sich wahrscheinlich in manchen spätpaläolithischen und mesolithischen Siedlungen im Norden Belorußlands und im Pskower Gebiet (Krumplewo, Switjaz, Petrowtschina, manche Fundstellen ohne Keramik auch in der Umgebung Uswjaty). Über die Richtung, von wo aus die Besiedlung Estlands stattgefunden hat, kann man nur auf Grund eines Vergleichs der kompletten Anzahl von Funden genügend begründete Schlußfolgerungen ziehen, die sich aber nicht mehr in Rahmen des gegebenen Artikels unterbringen lassen.

Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der
Estnischen SSR

Eingegangen
am 6. Sept. 1972